

32. Історія в школі. 2001. – № 7; Трагедія військовополонених. Свідчать архіви // Трибуна. – 1992. – № 9; Військові втрати слов'янських народів СРСР у роки

33. Великої Вітчизняної війни (1941-1945) // Трибуна. – 2000. – № 9-10;

34. Муковський І., Лисенко О. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни. – К., 1997.

Тюрменко І.І.

Національний університет харчових технологій

ІВАН ОГІЄНКО – ПОБОРНИК АВТОКЕФАЛІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У МІЖВОЕННИЙ ПЕРІОД ХХ СТ.

Іван Іванович Огієнко (1882–1972) ввійшов в українську історію як державний та церковний діяч, учений, один з учасників та ідеологів українського національно-державного відродження, складовою якого було відродження автокефалії Української православної церкви. Активне включення І.Огієнка в автокефалізаційний процес відбулося за часів Української національно-демократичної революції (1917–1920), а концептуальне оформлення українського автокефалізму сталося в роки Другої світової війни та післявоєнний час.

Релігійним поглядам І.Огієнка загалом і питанням автокефалізму зокрема в науковій літературі не приділено належної уваги. З досить значного пласту огієнкознавчих досліджень лише З.Тіменик порушив теоретично-філософські аспекти богословсько-наукової спадщини вченого [5, 101-118; 6]. Докладніше висвітлено життя і творчість митрополита Іларіона в роки Другої світової війни, коли він очолив Холмсько-Підляську єпархію (1940–1944). Зокрема, в літературі знайшла відображення церковна діяльність І.Огієнка в її різнобічних аспектах: державницькому, культурному, видавничо-редакційному, навчально-освітньому тощо [1, 151-155; 4, 211-218; 7, 125-147]. А між тим, попередній досвід роботи, накопичений І.Огієнком, на церковній ниві став основою для вироблення засад українського автокефалізму у майбутньому.

Зазначимо, що неабияку роль у виборі життєвого шляху І.Огієнка, пов'язаного з церквою, відіграло родинне виховання. Саме завдяки йому в І.Огієнка заклалися міцні підвалини християнського світогляду ще з дитинства. За його спогадами, він повірив в Бога всією душею у 12 років, а познайомившись з Біблією ще за молодих літ, вже ніколи з нею не розставався [2, 12; 3, 115]. Відчутний вплив на формування релігійних поглядів І.Огієнка мав не лише той

національно-релігійний підйом, що поширювався в Україні на початку ХХ ст., заторкнувши всі верстви церковного духовенства від нижчої ланки до вищої, а й знайомство з національно налаштованим духовенством. З-поміж якого вирізнявся своєю національною позицією київський священик протоієрей В.Липківський, з яким І.Огієнко зблизився в 1909–1911 рр. в Комерційній школі в Києві. Разом вони обмірковували проекти реорганізації та відновлення Української церкви. В 1916 р. І.Огієнко знайомиться з о.протоієреєм Н.Шараєвським. Спілкування з духовенством впливало на розуміння важливості відродження Української православної церкви, спонукало до вивчення церковної історії.

Однак говорити про І.Огієнка як про активного поборника українського автокефалізму можна лише за часів Української революції (1917–1920). Невипадковим стало призначення І.Огієнка на посаду міністра ісповідань з 15 вересня 1919 р. Окрім потрібних організаторських здібностей, досвіду державної праці, він був людиною глибоко віруючою, протягом тривалого часу вивчав теоретичні засади українського православ'я, брав участь у Всеукраїнському церковному русі, який зазнав бурхливого розвою з 1917 р.

Головним напрямом роботи І.Огієнка як міністра ісповідань стала напружена робота по здійсненню автокефалії Української православної церкви. Однак для реалізації цієї програми потрібно було провести глибоке реформування церковного життя, без якого фактична автокефалія відбутися не могла. Тому І.Огієнко спрямовує свою діяльність на запровадження української вимови богослужбових текстів у церковній практиці, на організацію курсів перепідготовки церковнослужителів та створенню комісії з перекладу Св. Письма, на формування системи духовної освіти складовою чого стало відкриття богословського факультету у Кам'янець-Подільському університеті тощо. Однією з ланок автокефалізаційного процесу стало проведення політики українізації та введення української мови у практику церковного життя. Обстоюючи засади українського автокефалізму, І.Огієнко намагався розмежувати український церковний рух від російського.

За умов еміграції І.Огієнко не припиняв роботи з організаційного оформлення Української православної церкви. І.Огієнко стояв на позиціях створення незалежної національної церкви. Такий погляд впливав з його переконання: підвалини й майбутнє української державності цілковито залежать від позиції, місця й ролі церкви у державотворчому процесі. У нових умовах потрібно було вирішити ті питання, що не вдалось зреалізувати на терені України, а також випрацювати нові, що породжувались еміграційними умовами.

Першочергової ваги І.Огієнко надавав реформуванню церковного управління, проект якого розроблювався ще у Кам'янець-Подільському. До відновлення роботи з реформування церковного управління І.Огієнка спонукав лист С.Петлюри від 19 грудня 1921 р. При підготовці нового проекту І.Огієнку довелось заново зібрати необхідні документи, оскільки всі матеріали були втрачені через обставини воєнного часу. Суттєву допомогу подав єп. Діонісій, керуючий Крем'янецькою єпархією. На прохання І.Огієнка він передав копії документів Всеукраїнського церковного собору, що проходив у Києві 1918 р. [8, оп. 2, спр. 91.]

При розробленні основних положень церковного управління І.Огієнко врахував думку С.Петлюри щодо необхідності залишення патріаршої форми церковного управління, хоча сам стояв на тих позиціях, що патріархат не є "найкращою формою церковного зверхництва", оскільки патріарх, на його думку, – це церковний монарх. З огляду на чинну практику побудови інших православних церков, І.Огієнко вирішив, що автокефалія української церкви буде найкраще забезпечена, коли матиме свого патріарха. Ці ідеї і відбилися у проекті реформи церковного управління, розробленого І.Огієнком.

Найвищим органом церковного управління, на погляд І.Огієнка, мав бути Всеукраїнський церковний собор, який би збирався один раз на рік. За проектом, вища церковна влада у справах церковно-богословських, догматичних, теологічних відводилась Священному церковному синоду. Міністерство ісповідань виконувало функції вищого органу у справах адміністративних. Відповідним чином будувалось управління церквою на місцях [9, оп. 2, спр. 39, арк. 65; спр.154, арк. 79]. Така схема, вважав І.Огієнко, ґрунтувалась на запровадженні принципів демократизму і залученні широких кіл громадськості до церковного життя. Вона відбивала погляди вченого на церковний рух і впливала з його концепції про глибоку християнізацію, притаманну українському народові.

Лишалось актуальним і питання налагодження стосунків із Вселенським Патріархом; принципово нового змісту набував комплекс проблем, пов'язаний із наданням православної церкви у межах Польщі статусу автокефалії, об'єднанням в єдине ціле українських православних громад, розкиданих по всьому світу тощо. Програма невідкладних заходів спрямовувалася на створення українського єпископату для забезпечення релігійних потреб українського православного населення в межах Польщі. Першим кроком в цьому напрямку стало залучення єп. Крем'янецького Діонісія до створення української закордонної православної єпархії та опікування ним української еміграції у Польщі.

Багато уваги І.Огієнко приділяв діяльності Міністерства ісповідань зі здобуття православною церквою в Польщі статусу автокефалії. Унезалежнення та

усамостійнення православної церкви в Польщі в умовах еміграції виступало потужним релігійно-культурним чинником національного самозбереження. Слід віддати належне І.Огієнку, який, на відміну від білоруської діаспори, де відродження національної церкви ще не почалося, висунув проблему автокефалії на рівень загальнодержавних.

Вирішення цього питання цілком залежало від польської сторони. Тому з 27 грудня 1920 р. по 6 січня 1921 р. І.Огієнко перебував у відрядженні у Варшаві, де йому вдалося вирішити комплекс завдань. Передовсім він зустрівся з представниками Української дипломатичної місії в Польщі, з якими була складена вербальна нота до польського уряду. В ній обґрунтовувалося право православної церкви на автокефалію й українізацію церковного устрою у межах етнічного проживання українців.

У Варшаві І.Огієнко провів переговори з представниками Найвищої ради Білоруської Народної Республіки, внаслідок чого було досягнуто ряд домовленостей. Білоруська сторона, зокрема, сприйнявши ідею заснування Автокефальної православної церкви на терені Польщі, погодилась, щоб цю церкву очолював українець [8, оп. 2, спр. 101, арк. 5].

Ідея про надання православної церкві автокефалії прихильно сприймалась у польських урядових колах. Але польська влада розглядала православну церкву як зручний чинник спольщення українського населення. Саме тому польський уряд не врахував пропозицій ієрархів православної церкви щодо попереднього скликання Собору для розгляду питання про стосунки між Польською державою та православною церквою. Використовуючи дипломатичні канали, польський уряд домогся від Константинопольського Патріарха призначення православної церкві статусу автокефалії, що було підтверджено відповідним Томосом від 13 листопада 1924 р.

Налагоджуючи діяльність Міністерства ісповідань, І.Огієнко насамперед намагався відновити роботу церковної ради, відсутність якої відчувалась в еміграції. 21 грудня 1920 р. рада міністра ісповідань ухвалила рішення про заснування Української церковної ради у Тарнові. Офіційно церковна рада розпочала свою роботу 17 лютого 1921 р., а перша сесія відкрилась 14 березня 1921 р., зібралась у складі протоієрея П.Пащевського, протоієрея А.Волковича, священника М.Маринича, о.священника В.Біднова, Голови президії Кирило-Мефодіївського братства П.Богацького і полковника Ф.Гудими. В еміграції діяльність церковної ради здебільшого зводилась до розв'язання шлюбних питань, розгляду та затвердженню документів релігійно-громадського змісту, нагород духовенства, релігійно-громадських свят тощо. Зокрема, впродовж 1921 р. було розглянуто 38 справ, з яких 9 справ стосувались різноманітних церковних

проблем, а решта вирішувала шлюбні питання. Рішенням комісії від 31 липня 1921 р. було встановлено свято інвалідів військ УНР, яке припадало на день Архангела Михаїла (8 листопада за старим стилем) [8, оп. 2, спр. 93, арк. 2-23; 9, оп. 2, спр. 39, арк. 189-190].

Враховуючи потреби Української православної церкви, Міністерство ісповідань головну увагу зосереджувало на створенні національного єпископату. Ще за часів Російської імперії проводилась політика обмосковлення вищої ієрархічної структури православної церкви на теренах України. Тому єпископат не підтримав український церковний рух за відродження автокефалії Української православної церкви, розпочатий 1918 р. Створення національно свідомого вищого духовенства за своєю значущістю І.Огієнко вважав першочерговою справою, оскільки саме відсутність українських ієрархів гальмувала відродження церкви [9, оп. 2, спр. 39, арк. 57]. Водночас він був супротивником створення єпископату неканонічним, на його погляд, шляхом.

Досить гостро у практичній діяльності відчувалась відсутність військових духівників. І.Огієнко шукав можливості для їх висвячення. Крем'янецький єп. Діонісій погодився висвячувати священників для потреб українського війська та мирян. Ним були висвячені на священників упродовж січня-травня 1921 р. Білан, Губа, Длугопільський, Ізотов, Ружицький, Сиротенко. Готувалася до висвячення, за рекомендацією Міністерства ісповідань, ще група осіб. Однак польська влада заборонила єп. Діонісію висвячувати українських священників без дозволу польських властей [8, оп. 2, спр. 124 а, арк. 14; 9, оп. 2, спр. 39, арк. 116, 302].

Не меншої актуалізації набувала проблема організації богословської освіти. Першим кроком на цьому шляху стало відкриття з 15 листопада 1921 р. українських пастирських богословських курсів для військових частин, організованих у Калиші. Це були короткострокові курси, на які приймали осіб із середньою освітою. Однак вирішити весь комплекс завдань вони були неспроможні. Не маючи можливості готувати богословів власними силами, І.Огієнко намагався домовитись у вищих навчальних закладах інших країн приймати на навчання українських представників. Він, зокрема, встановив стосунки з пастором І.Дженоккі, посланцем Ватикану в Україні. З аналогічним проханням міністр ісповідань звертався і до ректора Української богословської колегії в Римі о. Березовського. Відповідні плани І.Огієнко мав і щодо університетів Англії, Німеччини, Чехії. На жаль, вони не були реалізовані за браком коштів [8, оп. 2 спр. 102, арк. 2; 9, оп. 2, спр. 154, арк. 25, 26].

Не всі, однак, поділяли думку І.Огієнка звернутися по допомогу до християнських церков інших конфесій. О.Лотоцький, зокрема, в листі до І.Огієнка від 1 січня 1922 р. писав, що “коли вимагати допомоги, то треба з всього боку ангажуватися на якість більші принципіві уступки. А се річ неможлива, особливо

з Вашого становиська. Ніщо задаремно не робиться, і кожен гріш буде на рахунку записано і в очі тикнуто. Тому я гадаю, що треба вільним бути від тяжкої розплати”. Цей лист детально обговорювався на раді міністра ісповідань 22 січня 1921 р. на предмет визначення всієї політики міністерства. І.Огієнко, зокрема, підкреслював, що практика відмови від допомоги з боку інших церков носить обмежувальний характер, оскільки Міністерство ісповідань повинно рівно ставитись та дбати про всі віровизнання в державі. Замикатись лише на одному релігійному напрямку неприпустимо з державного погляду. Політика міністерства має включати стосунки з церквами різних релігійних конфесій. Зрозуміло, що допомога Українській православної церкві повинна обмежуватись лише матеріально-культурною сферою, а саме освітою богословів за кордоном, друкуванням богословських книжок українською мовою, підтримкою емігрантів і передовсім дітей, хворих, що не ставить українську владу під жодну релігійну небезпеку чи зобов'язання. Через це рада міністра ісповідань вирішила дотримуватись раніше обміркованого і накресленого плану щодо стосунків із іншими церквами [9, оп. 2, спр. 154, арк. 44, 72].

Одним із найефективніших засобів поширення ідей автокефалії Української церкви І.Огієнко вважав створення інформаційних видань. Так, в еміграції відновився випуск “Вісника Міністерства Ісповідань”. Водночас набагато вагомішим стало видавництво “Української Автокефальної Церкви”, створене у 1921 р. при Міністерстві ісповідань для поширення ідеї автокефалії Української церкви зокрема та української національної ідеї взагалі, інформації про життя церкви та український релігійний рух. Лише за квітень – жовтень 1921 р. міністерство розіслало видання “Української Автокефальної Церкви” за 1785 адресами в Австрії, Америці, Болгарії, Закарпатті, Естонії, Єгипті, Канаді, Кавказі, Норвегії, Польщі, Прикарпатті, Румунії, Сербії, Фінляндії, Чехії, Швейцарії, Швеції. Виданнями цікавились національні бібліотеки інших країн. Зокрема, представник надзвичайної дипломатичної місії УНР у Празі Р.Смаль-Стоцький звернувся до В.Огієнка з проханням надіслати до Празької парламентської бібліотеки, за її проханням, по два примірники всіх видань Української Автокефальної церкви [8, оп. 3, спр. 11, арк. 30].

Утвердження української автокефалії було неможливе без налагодження стосунків із церквами різних конфесій. Найперше потрібно було влитися у світовий християнський рух за об'єднання, розпочатий англіканською церквою. І.Огієнко виробив план реалізації цього завдання. Одним з його напрямів було здійснення закордонної подорожі по країнах Європи й Америки. Планувалося провести цикл релігійно-культурних лекцій про стан і потреби Української церкви, відшукати можливості для навчання українських богословів за кордоном, віднайти

кошти на церковну освіту, здійснити видання українською мовою Св. Письма й Євангелії, хіротонізувати українських священиків та вирішити багато інших невідкладних питань. Необхідність цієї подорожі була підтримана Головою Директорії, прем'єр-міністром і міністром закордонних справ. І.Огієнко мав наміри відвідати Чехію, Австрію, Швейцарію, Німеччину, Англію, Канаду та США. Особливо його цікавило налагодження стосунків з архиеп. Кентерберійським, представником Ватикану І.Дженоккі та керівником Чеської православної церкви д-ром Фарським. Брак коштів став на перешкоді у справі встановлення ділових стосунків із світовими церквами та утвердження ідеї української автокефалії на міжнародній арені.

Особливо великого значення І.Огієнко надавав перекладам богослужбових текстів. Учений був свідомий того, що реальні основи автокефалії неможливі без введення в практику богослужіння української мови. Ним було підготовлено цілу серію перекладів і науково-популярних видань для практичних потреб церкви. Перлиною цього доробку стала “Літургія Іоана Золотоустого”. Переклад Літургії, над яким І.Огієнко працював дуже напружено, “при неймовірно важких обставинах” було завершено у 1921 р. [8, оп. 2, спр. 126, арк. 10; 9, оп. 2, спр. 39, арк. 343].

З 1921 р. І.Огієнко розпочав свою фундаментальну працю – переклад Біблії українською мовою. Саме через створення україномовної Біблії вчений намагався досягти повноти і закінченості Української православної церкви [10, 221]. Вже у жовтні 1926 р. був зроблений переклад чотирьох Євангелій у першій редакції, а 1 квітня 1936 р. Біблійне товариство склало з І.Огієнком “нотаріальну умову” з обов'язком закінчити переклад Біблії до 1940 р. 1 липня 1940 р. переклад всієї Біблії було завершено і 14 липня того ж року здано до Біблійного товариства. Лише початок війни затягнув видання повного тексту Біблії у перекладі І.Огієнка.

Отже, І.Огієнко був не лише прихильником українського автокефалізаційного процесу, а й його активним учасником. Розроблена ним програма відродження української православної церкви спрямовувалась на створення реальних основ автокефалії як у внутрішньому житті православної церкви, так і утвердження її у світовому християнському русі.

Література

1. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в “Генеральній Губернії” (1939-1944): За матеріалами періодичної преси /НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка. – Львів, 1997. – 232 с.

2. Іларіон Митр. Віра. Слово во врем'я люте. – Холм. Свята Данилова Гора: Українська друкарня, 1944. – 20 с.

3. Іларіон Митр. На службі Богу й народу // Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона. – Вінніпег, 1958 – 318 с.
4. Ляхоцький В. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Видавництво імені Олени Теліги. 2000. – 528 с.
5. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон): Життєписно-бібліографічний нарис. – Л.: НТШ у Львові, 1997. – 227 с.
6. Тіменик З. Історіософія православної автокефальності у творчій спадщині Івана Огієнка (митрополита Іларіона): Автореф. ... канд. філософ. наук: 09.00.11 / Ін-т філософ. НАН України. – К., 1997. – 20 с.
7. Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): Монографія / Передмова Н.І.Миронець. – К., 1998. – 282 с.
8. ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 2, спр. 91.
- 9 ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 2, спр. 39, арк. 65.
10. Іларіон Митр. Біблійні студії. Богословсько-історичні нариси з духовної культури України. – Вінніпег: Вид-во “Наша культура”, 1963. – 287с.

*Файда О.
Львівський національний університет
імені Івана Франка*

СПАДЩИНА КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ: СПРОБИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

В історії вищої школи та науки на Україні Київській Духовній Академії, як провідному закладу вищої духовної освіти ХІХ-початку ХХ ст., волею обставин довгий час судилося перебувати поза належною увагою науковців. В історичній літературі неодноразово робились поклики на праці викладачів КДА, однак історію закладу часто висвітлювали до 1817 р., обмежуючись лише добою Києво-Могилянської академії. Роль та місце ж новопосталого духовного навчального закладу в історії освіти на Україні з відомих причин майже цілком ігнорувалась. Лише наприкінці ХХ ст. ця тема отримала нове життя.

1988 року у журналі “Український історик” приуроченому ювілею 1000-ліття хрещення України-Русі вийшла в світ стаття Аркадія Жуковського про роль Київської духовної Академії та її наукового періодичного органу в українській культурі та богослів’ї [1]. Це загальне, оглядове дослідження стало провісником